

19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde İstihdam Edilen İtalyanlar

19th Century Italians Employed in the Ottoman Empire

Gülfem Merve TÜTÜNEKEN*

Öz

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için modernleşme hareketlerinin ciddi bir ivme kazandığı zaman dilimiydi. Bu yüzyılda devlet, yeniliklerin takipçisi olma adına, tohumları Lale Devri’nde atıldığı bilinen Avrupalı bilgisine olan ihtiyacı zamanla kanıksamaya başlamıştı. Nitekim II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı ilgasından sonra, Avrupa’dan başta askerî olmak üzere zamanla birçok alanda ihtisaslaşmış Avrupalılar Osmanlı’ya gelmiş ve devletin kurumlarında görevlendirilmişti. Başlangıçta, Osmanlı’nın kurumlarında birer muallim yahut müşavir olarak hizmette bulunan Avrupalı uzmanların nitelikleri de zaman içerisinde değişim göstermişti. Avrupalı uzmanlar arasında İtalyanlar, yaptıkları hizmetler dolayısıyla ciddi bir nüfuza sahip olmuştu. Henüz kendi ülkelerinde bir milli birliğin sağlanamamış olması, Osmanlı’da istihdam edilmelerinin en akla yatan nedeni olarak bilirse de Osmanlı sultanları tarafından bizzat davet edildikleri de görülebilecekti. Tarihsel açıdan oldukça köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı ve İtalyan coğrafyasındaki kadim devletlerin ilişkileri, İtalyan millî birliğine giden süreçte de devam etmişti. Bu ilişki ağı 19. yüzyılın yenileşme hareketlerinde, İstanbul’da istihdam edilmiş İtalyanların katkıları bağlamında değerlendirmeye alındığında, üzerinde yeterince durulmayan birçok gelişmenin detayını açığa çıkaracaktır. Çalışmanın temel amacı, İtalyanların istihdam edildikleri ve etkin nüfuzlarının görüldüğü kamusal hizmet alanlarındaki görevleri dolayısıyla hekim, askerî uzman, mimar, müzisyen, ressam olarak ne tür faaliyetlerde bulduklarını açıklığa kavuşturmadır. Bununla birlikte, ekseriyetle son yüzyılda nitelikli çalışmalarıyla dikkat çeken bazı İtalyanlardan genel olarak bahsedilecektir. Çalışmada bahsi geçen İtalyanların isimlerinin ise dilsel farklılıklardan ötürü telaffuzları açısından orijinallerine nazaran değişiklik gösterebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Osmanlı Devleti, Risorgimento, İtalyanlar, İstihdam.

Abstract

The 19th century was the time period when the modernization movements gained serious momentum for the Ottoman Empire. In this century, the state began to take for granted the need for European knowledge, the seeds of which were known to have been planted in the Tulip Era, in order to be a follower of innovations. As a matter of fact, II. After Mahmud's abolition of the Janissary Corps, Europeans from Europe, who specialized in many fields, especially in the military, began to flock to the Ottoman Empire. The qualifications of the European experts who served as teachers or consultants in the institutions of the Ottoman Empire began to change over time. Among the European experts, the Italians had a significant influence because of their services. Although the fact that a national unity could not be achieved in their own countries was known as the most plausible reason for their employment in the Ottoman Empire, it could also be seen that they were personally invited by the Ottoman Sultans. The relations of the ancient states in the Ottoman and Italian geography, which have a deep-rooted history in terms of history, continued in the process leading to national unity. When the 19th century innovation movements of this network are evaluated in the context of the contributions of the Italians employed in Istanbul, it will reveal the details of many developments that have not been emphasized enough.

Keywords: 19th Century, Ottoman Empire, Risorgimento, Italians, Employment.

Giriş

Osmanlı Devleti, imparatorluğa geçiş dönemiyle birlikte Avrupa ile etkileşimini arttırmış ve Avrupa ile hiç olmadığı kadar alakadar olmuştu. İtalyanlar da *Levante* diye adlandırdığı Doğu Akdeniz’e olan ilgileri dolayısıyla Osmanlı Devleti ile olan etkileşimini geçmişteki ilişkilere nazaran yoğunlaştırmıştı. Bir İtalyan asilzadesi ve hümanisti olan Enea Silvia Piccolomini’nin 1453 İstanbul’un Fethi için, “Hiçbir güç sonsuza dek sürüp gitmez; evrenin efendileri daha önce İtalyanlardı, şimdi Türklerin egemenliği başlıyor.”¹ şeklindeki yorumlamasından da anlaşılacağı üzere, Türkler Avrupa’da, Avrupa tarihinin içinde artık egemen bir rol oynamaya başlamıştı. Bu rolün el değiştirmesi 1600’lü yıllarda Osmanlı

* Yüksek Lisans, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı, gmalemdaroglu@outlook.com, ORCID: [0000-0001-8105-6820](https://orcid.org/0000-0001-8105-6820)

¹ Ricci 2005, 10.

Devleti'nin klasik devrindeki gücünü yitirmesiyle görülebilecekti. Evrenin efendisi düşüncesi 1699 Karlofça'dan sonra, Osmanlı Devleti için hüviyetini yitirmiş bir tabir olmakla sınırlı kaldı. Devlet, eski gücüne yeniden kavuşmak için yüzünü Batı'ya çevirmiş ve bu anlayışla yenileşme hareketlerine girişmişti. 19. yüzyıl ise modernleşme ve Batı etkisinin neredeyse her alanda sıklıkla görüldüğü bir dönem olmuştu. Öyle ki 1888'de Osmanlı başkentine gelen demiryolu ile Batı'nın adeta 1453'ün rövanşını aldığı ifade edenler dahi olmuştu. Çünkü bu demir ağlar ile artık Batılı fikriyat Payitaht'ı Batı'ya ilhak edebiliyor, ilhakı da kolaylaştırıyordu.²

Osmanlı Devleti'nde Avrupalı istihdamının 18. yüzyıldan sonraki seyri, yenileşme açısından dikkat çekici bir ivme kazanmıştı.³ 19. yüzyılın yenileşme hareketlerini tahlil ederken, Osmanlı Devleti'ne gelen yabancıların ne işle meşgul olduklarını incelemek, yüzyılı tanımlamada, özellikle Osmanlı ilgisinin yönünü saptamada bazı detayları aydınlatılabilecektir. Bu eksende bakıldığında İtalyanların Osmanlı topraklarında yapmış oldukları meslekler üzerinden dönemin özel ve genel açılarından bir kritiği yapılabilecektir. İnceleme, İtalyanların kendi topraklarında geçirdiği zorlu sürecin neticesinde bir kaçış yeri olarak, bazen de özel istek üzerine çağırıldıkları İstanbul üzerinden yapılacaktır. Böylelikle İtalyanların hem genel manada meyilli yahut sahip oldukları meziyetleri görülebilecek hem de bunun yansımalarının Osmanlı Devleti'nde ne şekilde olduğu tespit edilebilecektir.

1. İtalyan Millî Birliğine Giden Süreçte Osmanlı Devleti ile İlişkiler

Akdeniz'e kıyısı olan iki devletin tarihsel süreçteki ilişkileri savaş, barış, anlaşma, ticaret ve sair açılardan incelenebilecektir. Aslında tüm bu ilişkilerin, kültürel etkileşimin gelişimine de şu veya bu sebeple katkı sağladığı söylenilebilecektir. Bununla birlikte bu etkileşimde karşılıklı olarak her iki devletin de birbirlerine olan algıları saptanabilecektir.

1860 yılına kadar İtalya'da ulusal bir birlik, birliktelik yoktu. Zaman içerisinde büyük devletlerin hâkimiyet sahalarına girmiş, küçük kadim devletler vardı. Bunlar; Piemonte Sardunya Krallığı, Venedik Cumhuriyeti, Cenova Cumhuriyeti, Roma'da Kilise Devleti, Sicilya ve Napoli Krallığı idi. İtalyan millî birliği ise ancak 1870 yılında sağlanabilmişti. Osmanlı Devleti'nin Sardunya adasıyla bilinen ilk ilişkisi, bölgedeki mahallî beylerin 15. yüzyılda İspanya Krallığı karşısında Osmanlı'dan yardım istediklerinde ortaya çıkmıştı. Ada ile temas Kanuni Sultan Süleyman döneminde bir ivme kazanmıştı. Sardunya Krallığı ile diplomatik ilişkiler 19. yüzyıl başlarında İngiltere aracılığıyla ilerleyebilmişti. Sardunya, Cenova Cumhuriyeti'nin devamı niteliğinde olup, Cenova'nın asırlık birikiminden faydalanarak dış ilişkilerinde belli bir politika yürütebilmişti.⁴ Doğu Roma'ya bağlı olarak geliştiğinden Doğu'nun en batıdaki ve Batı'nın en doğudaki şehri diye anılan Venedik ile Osmanlı Devleti'nin ilk teması ise 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde, I. Bayezid döneminde 1390 yılında bir ticari sözleşmede görülmüştü.⁵ Bu ilişki süreci 1797'de Napolyon'un Venedik Cumhuriyeti'ni işgaline kadar devam etmişti.⁶ Sel gibi gelen ihtilal yel gibi gitmişti; bütün bir Avrupa için tek başına tehdit olan Fransa, artık kendi sınırına çekilmişti. Viyana ile girilen restorasyon sürecinde ise papalık azizliğini tekrar kazanmıştı.⁷ Venedikliler ile olan ilişkilerin kritiğini belirleyen asıl süreç İstanbul'un Fethi'nden sonra, II. Mehmed'in Venediklileri hukuki olarak tanınması ve güven teminatıyla başlamıştı. İstanbul'da yaşayan Venedik temsilcilerinden olan *baylos*, Osmanlı sultanı için Venedik'ten gönderilecek diplomatik temsilciye tercih edilirdi.⁸ II. Mehmed'in kendi portresi de Venedikli ressam Giovanni Bellini'ye çizdirilmişti. Öte yandan II. Mehmed'in oğulları Cem ve Bayezid'in iktidar mücadelesinde de Osmanlı Devleti ile İtalya diplomatik ilişkilerde bulunmuştu. Venedik Cumhuriyeti 1797'de ortadan kalkmış ve Restorasyon'da Milano ile birlikte Avusturya topraklarına katılmıştı.⁹ Osmanlı'nın Cenovalılar ile ilişkisi ise, Orhan Gazi zamanında başlamış olup çok daha eskiydi. İtalyan tarihçi Camillo Manfroni ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ileri sürdüğü, Türkler ve Cenevizliler arasında 1385'te kişi ve malların serbest dolaşmaları üzerine gizli bir anlaşma yapıldığı yolundaki tez, bir delil

² Solnon 2019, 466.

³ Yalçinkaya 2019, 79-129.

⁴ Şakiroğlu 2009, 134.

⁵ Pedani 2013a, 44.

⁶ Pedani 2009, 73.

⁷ Bordignon 2011, 17.

⁸ Pedani 2013b, 21, 28.

⁹ Turan 1990, 114.

üzerinden teyit edilemediği için ilim camiasında kabul görmemiştir. Dolayısıyla 8 Haziran 1387 tarihli ahidnameyi ilk ilişkiyi temsil etmesi açısından kabul etmek daha uygun görülmüştür.¹⁰ Ceneviz ve Venedik'in köklü rekabeti beraber hareket etmelerine engel olmuştu. Cenova Cumhuriyeti'nin kaderini Viyana Kongresi'nde alınan kararlar belirlemiş ve yukarıda da bahsedildiği üzere Sardinya Krallığı Cenevizlilerin asırlık birikimini kongre kararı ile elde etmiş ve böylece Piemonte Krallığı adında yeni bir devlet kurulmuştu. Osmanlı Devleti radikal reformlara yöneldiği dönemde Piemonte ile düzenli diplomatik ilişkilerini sürdürmüştü.¹¹ Osmanlı Devleti'nin Sicilya ve Napoli ile olan ilişkisi anlaşmalar ekseninde devam etmişti.

İtalyan millî birliğinin en kadim üyesi Vatikan ise evrensel bir din birliğini simgeleyecek olduğundan İtalya için bir mihenk taşı halini alacaktı. Bu mihenk taşı Napolyon'un Avrupa'da oluşturduğu yankıdan etkilendi. Dolayısıyla papalığın konumu da Napolyon'un fırtınasından nasiplenmişti. Bu durum 1815 Viyana Kongresi'ne kadar devam edebildi. Kongre tazminat, meşruiyet ve restorasyon ilkelerini temel almıştı.¹² Papalık resmi olarak bağımsızdı, ancak ilerleyen yıllarda görüleceği gibi, bütünlüğünü korumak için Avusturya ve Fransız ordularına ihtiyacı vardı. Bu restorasyon süreci devrimcilerinin Osmanlı Devleti'nde yaptığı modernleşme faaliyetleri de Osmanlı Devleti için başka bir perdeyi aralayacaktı.

Risorgimento ise, Viyana Kongresi ile İtalyan birliği arasındaki süreyi kapsayan döneme verilen addı. "Diriliş" olarak çevrilen *Risorgimento* şu şekilde tanımlanabilir:

*Eski rejimin çöküşü ve bir parlamenter sistemin geliştirilmesi; geleneksel kırsal toplumun çöküşü ve modern, kentsel yaşamın doğuşu; feodalden kapitalist ekonomiye geçiş ve yerel veya bölgesel kimliklerin yerini tek ulusal kültürün alması*¹³

Sonuç olarak, Napolyon'un İtalya Krallığına getirdiği keyfi sınırlar, milliyetçilik hissine, sonuçlarının İtalyan halklarının yüzyıllarca yaşadığı engelleri kırması anlamında yardımcı oldu. *Risorgimento* sürecinde etkin rol oynayan "üç kurucu baba" şeklinde nitelendirilen Giuseppe Mazzini, Giuseppe Garibaldi ve Kont Cavour da gerek İtalyan milli birliği için verdikleri mücadeleler ve gerekse yeni dünya düzeni arayışı için aktardığı fikirler ekseninde ayrıca değerlendirmeye alınmalıdır. Zira "ulusların kendi kaderini kendilerinin belirlemesi, halkların kardeşliği ve liberalizm, nasyonalizm" gibi çok kez masaya yatırılan ve savaflara sahne olan meseleleri ihtiva etmektedir. 1861'de birleşik bir İtalya kurulmasıyla Avusturya İtalya'daki topraklarını kaybetti. Ancak, 1870 yılında Roma'nın alınmasından sonra İtalyan birliği sağlandı ve Roma İtalya'nın başkenti oldu.¹⁴ Bahsi geçen bu gelişmelerin gerçekleştiği süre zarfında Osmanlı ve İtalya arasındaki ikili ilişkilerin de uzun yıllar devam ettiğini ifade etmek gerekmektedir. Osmanlı arşivinde yapılacak olan basit bir belge taramasında dahi bu ikili ilişki ağının sıklığı net bir şekilde görülebilecektir.

2. XIX. Yüzyıl İstanbul'unda İtalyanlar

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanlar, *Levante* yani *Doğu*'ya yerleşenlere verilen *Levanten* adıyla adlandırılırdı. Esasen bu kişiler, oryantalist bir bakış açısıyla adeta bir şark kurnazı gibi görülürdü. İtalyanlar için Doğu topraklarına yerleşen Levanten İtalyanlar kurnaz, girişken, ikiyüzlü, saldırgan ve ödle olarak tanımlanırdı. Bununla birlikte, 19. yüzyılda İtalya'da yaşayanların da Levantenleri sevmediği ve onları ötekileştirdikleri de klasik anlatılar arasında yer bulmuştu.¹⁵

Osmanlı arşiv belgelerinde rastlanıldığı kadarıyla, İtalyanlar 18. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nde öncelikle askerî ve sıhhî alanda bir danışmanlık görevi üstlenmişlerdi. Arşivde ayrıca, 1796'da humbaracı ve lağımçı ocakları hakkında bilgi verilmesi için Fransızca ve İtalyanca muallimine ihtiyaç duyulduğu¹⁶ ve 1799'da hasta bir devlet ricalinin hastalığı hakkında yapılması gerekenler üzerine

¹⁰ Gallotta 1993, 364.

¹¹ Turan 1990, 114.

¹² Bordignon 2011, 14.

¹³ Bordignon 2011, 19.

¹⁴ Bordignon 2011, 18-21; Agoston 2009, 63; Malara 2018, s. 77.

¹⁵ Pellegrini 2018, 260, 261.

¹⁶ BOA. HAT. 1415/57809; 18. yüzyıl Avrupalı istihdamı için ayrıca bkz. Yalçinkaya 2015, 649-667.

İtalyan hekimden hekimbaşuya mektup yazıldığına¹⁷ dair detay bilgiler de yer bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde askerî ve sıhhi alandaki İtalyan varlığı 19. yüzyılda daha net görülmüş ve sayıları artarak faaliyetleri devam etmişti. İncelemenin muhteviyatında ise daha kapsamlı olarak, bu yüzyılda Osmanlı Devleti'ne gelen sıhhi, askerî, mimarî, musikî ve diğer alanlarda faaliyette bulunmuş İtalyanlar hakkında malumat verilecektir.

1815 yılından sonra İtalyan elçiler İstanbul'da daha önemli bir rol oynamaya başlamışlardı. Ayrıca, İtalya'da girişilen 1821 ihtilalleri sonrasında çok fazla İtalyan ihtilalci siyasi mülteci olarak Osmanlı topraklarına gelmişti. Bu kimlikleriyle İstanbul'da yaşamakta olan *Levanten* topluluğa katılmışlardı. Gittikçe sayıları artan bu topluluk İstanbul'da Beyoğlu, Galata, Pangaltı, Tarabya gibi semtlerde yaşıyordu.¹⁸ İtalyan milli birliği sağlanana kadar geçen süre zarfında, memleketlerinin geleceğinden endişe eden bu topluluğun bir kısmı Osmanlı'nın kurumlarında birer muallim yahut müşavir olarak görev alırken, diğerleri sivil olarak müstakil işlerde çalışmaktaydı. Özeldir İstanbul'da istihdam edilmelerinin nedeni, İstanbul'un bu istihdama daha müsait bir ortama sahip olmasının yanında, saray ve çevresine yakın olması ve gayrimüslim tebaayı kabul eden yapıya da sahip olmasından ötürüdür. İstanbul'da bulunan İtalyanlar, ekseriyetle resim, müzik ve mimaride etkin rol üstlenmişlerdi. Ressamların Osmanlı'nın yüzyılını her yönüyle yansıttığı, mimarların İstanbul'un çehresine Batılı üsluplarla yeni bir boyut getirdiği, müzisyenlerin Osmanlı müzik sahnesine Avrupa şarkılarını ve müzikal motiflerini tanıttığı bilinmektedir. Osmanlı tiyatrosuna operayı getirenler de İtalyanlardı. Ayrıca, İstanbul'da ilk tiyatro binası II. Mahmud'un izniyle 1838'de Gaetano Mele adlı bir Venedikli tarafından kurulmuştu.¹⁹ 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'nin takip ettiği ekonomi politikalarını okurken sıkça rastladığımız İtalyan Baltazzi ailesi de İstanbul'da bulunan tanınmış İtalyan ailelerindendir. Baltazziler, Fransız Alleon ile 1849'da Banque de Constantinople adında Osmanlı Hükümeti himayesinde ilk banka teşebbüsü olan İstanbul Bankası'nı kurmuştu. Baltazzilerin diğer bir özelliği de Osmanlı Devleti'nde tebaa olmadığı halde ilk mesken mülkü edinen aile olmasıydı.²⁰ Son yüzyılda, sayıları bilinmemekle birlikte diğer meslek gruplarından olan İtalyanlar da İstanbul'da istihdam edilmişti. 1845 yılında Piemonte Sardunya Konsolosluğu'nda çalışanlar arasında avukat **Gaetano Villanis**, 1848'de gelen İtalyan mülteciler arasında avukat **David Morchio**, 1865 yılında İstanbul'da *Il Corriere* adında gazetenin editörü **Pagano** ve ana yazı işleriyle ilgilenen **Pellegrini** de istihdam edilen İtalyanlar arasındadır.²¹

Osmanlı'da bulunan İtalyanlar içerisinde hamallık gibi meslekleri icra edenler olduğu gibi, mesleksiz, başıboş, hırsız kimselerin olduğu da rivayet edilmişti. 1874'te İstanbul'da bulunan İtalyan seyyah Edmondo de Amicis, İstanbul'da gözlemlediği İtalyanlardan şu şekilde bahsetmişti: "İtalyan kolonisi İstanbul'un en kalabalık kolonilerinden biri olmakla beraber, en müreffeh olanlarından biri değildir. Aralarında biraz zengin, birçok sefil ve bilhassa, iş bulamayan güney İtalyalı işçiler vardır." Bunların yanı sıra, İstanbul'da yaşayan İtalyanların kendi millî meselelerinin takipçisi olduğu ve birlik ve beraberliklerini devam ettirdikleri de dikkate değerdir. İtalya'nın krallık olmasından ötürü İstanbul'da, Büyükdere'de birtakım İtalyanların, Lahir adındaki İtalyan bir lokanta işletmecisinin lokantasında ziyafet verdiği de Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır.²²

2.1. İstanbul'da İcra Ettiği Meslekler Bakımından İtalyanlar

2.1.1. Hekimler

Osmanlı Devleti'nde tıp öğretiminin medrese programlarından çıkarıldığı 17. yüzyıldan başlayarak hekimlik hizmetlerinin gerilediği bilinmektedir. Ehliyetsiz hastabakıcılar yanında, başkentte ya da büyük eyalet merkezlerinde hekimlik hizmetleri genelde Yahudi doktorlarla İtalyanların elinde kalmış gibiydi. Bu durum 1820'li yıllarda İstanbul'a sığınan İtalyanlar arasında hekimlerin sayısından

¹⁷ BOA. TS. MA. e. 537/29.

¹⁸ Pangaltı adının Pancaldi'den geldiğine dair bilgi ve Pangaltı'daki İtalyan varlığına dair ayrıca bkz. Marmara, 2000; Malara, 2018, 29.

¹⁹ Malara 2018, 62; Alton 2004, 111.

²⁰ Kazgan 2005, 16.

²¹ Malara 2018, 54, 58, 63.

²² Pellegrini 2018, 261; Amicis 1993, 135-136; BOA, HR. SYS. 2937/ 42.

da anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu yıllarda Osmanlı başkentinde serbest hekim olarak çalışan ya da çeşitli kuruluşlarda görev alan İtalyanların sayısı 15'i aşmıştı.²³

1820'li yıllarda tıp alanında istihdamlar incelendiğinde, 1820 yılında İtalyalı **Kazoli Refail** adında bir dışçıye zecriye sandığı malından aylık 300 kuruş maaş tayin olduğuna dair kayıttan anlaşıldığı üzere dışçılık mesleğinde de bir istihdamın olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ Devam eden yıllarda, Asakir-i Mansure ordusuna gönderilen cerrahın hastalanması ve doktorunda vefat etmesi üzerine 1828 yılında doktorluğa İtalyalı **Aleksan**'ın, cerrahlığa da **Giovanni** adında bir İtalyan'ın tayin edildiğine tesadüf edilmektedir.²⁵

Tıp alanında İtalyan istihdamından bahsedilirken, uzun yıllar hizmet veren İtalyan Hastanesi'nden de hususi olarak bahsetmek gerekmektedir. İtalyan Hastanesi; Sardinyalı gemicileri tedavi etmek amacıyla Şövalye Montiglio tarafından tahminen 1838 yılında Galata Çınar (günümüzde Kartçınar) Sokak'ta küçük ahşap bir bina kiralanarak hastane haline getirildi. Hastanenin inşaatı için izin alınması hakkında: "Tophane'de defterdar yokuşunda İtalyalılar tarafından inşasına teşebbüs olunan hastahanenin etrafı mesken mahallat olduğu cihetle mahzuru mevacib bulunduğundan tecelli buna ricasın itası hakkında istizanı..." şeklinde bir belgeye rastlanmaktadır. Hastaneye, 1856 yılında Sardinya'dan cerrah **Dr. Agostini Salvatori** tayin edildi. 1874 yılında Salvatori'nin yanında ikinci hekim olarak **Dr. Girolamo Gabuzzi** çalıştı. 1877 yılına kadar hastanenin başhekimini Dr. Agostini Salvatori iken, 1887'den 1906 yılına kadar da oğlu **Dr. Giuseppe Salvatori** başhekimlik yapmıştı. 14 Mart 1861'den sonra Sardinya Hükümeti Hastane olan adı değiştirerek İtalyan Kralı Hastanesi oldu. Osmanlı Devleti iç yazışmalarında Dersaadet İtalyan Hastanesi adını kullanıyordu. Hastane idaresinde rahibeler önemli bir görev üstlenmişti. Başrahibe Luigia Canegrati hastaneyi düzene soktukten sonra İtalya'ya döndü. Hastane'nin yetersizliği nedeniyle İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında Beyoğlu Tophane Defterdar yokuşuna (Cihangir) II. Vittorio Emanuel tarafından Cavaliere Giorgio ve Cavaliere Ercole Stampa adındaki mimarlara yaptırılmıştı. 12 Mayıs 1876 tarihinde hizmete geçen binanın 1893-94 yıllarında İstanbul'da çıkan kolera salgınından ötürü binaya yeni düzenlemeler getirildi. Burada görevlendirilen İtalyan hekimler Osmanlı halkına da hizmet vermekteydi. İçlerinden **Carlo Trungherieri** gibi bir Süvari alayının hekimliğini üstlenen ya da **Luigi Bicchi Vassallo** gibi Erzurum Valisi Galip Paşa'nın hizmetine girenler de vardı.²⁶

İstanbul'un tanınmış hekimlerinden Piemonteli **Dr. Anton Lago/Antonio Lagope** 1846'da İtalyan Hastanesi'nde görevliydi. Osmanlı'da Karantina Müdüriyeti kurulmuş ve 1838 de bunun yaygınlaştırılmasına çalışırken bir de Meclis-i Umûmî-i Sıhhiye oluşturulmuştu. Osmanlı Devleti, Dr. Anton Lago'nun yazdığı Karantina Layihası'ndan yararlanmış ve Lago Karantina baştabipliğine atanmış doktor olarak bu görevi 1842'ye kadar sürdürmüştü. II. Mahmud döneminde **Dr. Luigi Capoleone** ise saraya intisab etmiş ve hekimbaşılığa kadar yükselmişti. Tanzimat'ın ilanından sonraki yıllarda Osmanlı hizmetine giren İtalyan hekimlerin sayısı daha da artmıştı. Dr. Louis Mongeri'nin oğlu **Dr. Luigi Mongeri** 16 Kasım 1815'te Milano'da dünyaya gelmişti. Dönemin en önemli tıp fakültelerinden bir olarak kabul edilen Pavia Üniversitesi'nde eğitim almıştı. Dr. Mongeri ülkesindeki siyasi karışıklıklar sebebiyle kendisine teklif edilen kadroyu kabul etmeyerek, 1839 yılında İstanbul'a gelmişti. İlk olarak Nizip Savaşı'nda tabiplik görevini yerine getirmişti. Akabinde karantina teşkilatında görev alarak Sinop ve Girit karantina bölgelerinde tabip olarak çalışmıştı. Asıl uzmanlık alanı, emraz-ı asabiye mütehassısı (nörolog) olan Dr. Mongeri, 19. yüzyılda Osmanlı toprakları içerisinde en büyük akıl hastanesi olan Süleymaniye Bimarhane'sinde 1856 yılından 1873 yılına kadar başhekimlik görevini üstlenmişti. Burada görevlendirildiği süre zarfında çok önemli ıslah çalışmalarına ve reformlara imza atarak adından çokça söz ettirmişti.²⁷ Dr. Edwin Millingen ise oftalmolog olarak uzun yıllar İtalyan Hastanesi'nde çalıştı. Mongeri Efendi'nin 1893 yılındaki bir belgede vefat ettiği bilgisine yer verilirken, Üsküdar Bimarhanesi'nde başhekimlik yaptığı bilgisine yer verilmiştir. İtalyan **Dr. Giovanni**'nin Nisan

²³ Turan 1990, 122; Yalçinkaya 2020, 116-134; Yalçinkaya 2010, 421-448.

²⁴ BOA. C. SH. 8/377.

²⁵ BOA. C. SH. 9/440.

²⁶ BOA. HR. MKT. 784/84; Yıldırım 2008, 234; Turan 1990, 123.

²⁷ Artvinli, 2019, 242-243.

1895'te İtalyan Hastanesi'nde verdiği hasta muayenesi hakkındaki konferansa, II. Abdülhamid'in başhekimisi **Dr. Mavroyeni Paşa** da dinleyici olarak katılmıştı.²⁸

26 Nisan 1838 yılında kurulan Karantina Meclisi'nde Sıhhiye Müfettiş-i Umûmîsi sıfatıyla epeyce bir süre çalışmış **Dr. Bartoloti Efendi**, uzun yıllar Osmanlı Devleti hizmetinde bulunmuştu. İstanbul doğumlu olan Dr. Bartoloti Efendi, 1869 yılında Osmanlı vatandaşı olmuştu.²⁹ 1851 yılında **Anito Ferusulay** adında bir doktorun da Dersaadet Ordusu'nda yahut bir hastanede istihdam edildiği hakkında bilgiye rastlanılmıştır.³⁰ 1852 yılında İtalyalı Müslüman Ahmed adında bir doktor da Karantina hizmetinde istihdam edilenler arasındadır.³¹

1860 yılında birçok değerli hekimi yetiştirmiş olan **Dr. Vuccino** Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye “fenn-i kıbale muallimi” yani ebelik ve doğuruma hocası olarak atanmıştı. 1885'te ebelerin muallimi olarak da görevlendirilmişti. Tıbbiye'deki hizmetleri dolayısıyla 1868 yılında 4. Sınıf Mecidiye Nişanı ile ödüllendirilmişti. 1883 yılında ise ebeler muallimi görevinde gösterdiği yararlık ve gayretinden ötürü, üçüncü derece Mecidiye Nişanı da almıştı. 1 Mart 1856'da kurulan Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'nin 34 numaralı kurucu üyeleri arasında idi. 1885'te cemiyetin saymanlığını da yürütmüştü. Beyoğlu İstiklal Caddesi (Grand Rue de Pera) 254 numarada bulunan Canzuch Eczanesi'nde kadın doğum hekimi ve cerrahı olarak hasta kabul etmeye başlamış ve bu görevini uzun yıllar devam ettirmişti.³²

1860'lı yılların başında Kafkaslardan Karadeniz'e doğru kitleler halinde devam eden göçler sırasında salgın hastalıklar yayılmaya başlamıştı. Osmanlı Devleti karantinanın sistemi işleyemez duruma gelmişti. Osmanlı Devleti, *Muhacirin Komisyonu* ve *Meclis-i Tahaffuz (Karantina Meclisi)* ile göçlerle ve göçlerin getirileriyle mücadele veriyordu. Meclis-i Tahaffuz'un Trabzon ve Samsun'daki bu koşulları düzeltmek için **Dr. Barozzi**'nin Trabzon'a gönderilmesine yönelik teklifi Babiali tarafından da uygun görüldü. Nihayetinde bu göreve tayin edilen Dr. Barozzi, 10 Mart tarihinde Trabzon'a gelmiş ve görevini yerine getirmeye başlamıştı. Ancak burada mesleğini icra etme hususunda bazı sorunlar yaşamıştı.³³

İtalyanlar, 1865'te İstanbul'da Kolera epidemisi meydana geldiğinde 3 Mayıs 1863'te İtalya'dan gelen işçi gruplarının durumlarını iyileştirme amacıyla kurulan “Società di Mutuo Soccorso” adındaki İtalya İşçi Yardımlaşma Derneği'ni hastalara yardımcı olmak için kullanmışlar ve hastaları taşımak için bir ambulans servisi düzenlemişler ve biri Pera bölgesinde diğeri ise Galata semtlerinde iki eczane kurmuşlardı. Dernek başkanı İtalyan Faviero Bey ve diğer üyeler sadece İtalyanlara değil aynı zamanda Osmanlı halkına da yardım etmeye karar vermişlerdi. Dolayısıyla, imparatorluğa verilen yardım ve hizmetler için Sultan Abdülaziz'den teşekkür almışlardı. Bununla birlikte, 1865'te Kolera epidemisine çözüm bulmak için Osmanlılar bir kamu sağlığı komisyonu kurdu. Komisyon üyeleri arasında Giuseppe Mongeri, Graziani adlı bir İtalyan ve **Cesare Stampa** isimli İtalyan bir doktor da vardı. Kolera salgınına yenmek için İstanbul'da yaşayan bütün İtalyan doktorlar yardım etmeyi teklif etmişti. Bunların arasında **Doktor Fano, Brunetti, Borboglio** ve **Pepe** de bulunmaktaydı.³⁴

2.1.2. Askerî Uzmanlar

II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adında yeni bir ordu kurmasıyla Avrupa'dan uzman getirtme ihtiyacı hâsıl olmuştu. Öyle ki İstanbul, başta İtalyanlar olmak üzere Avrupalı subayların akınına uğramıştı. Mülteci subaylardan bir kısmı Tuna boyunda kurulmasına çalışılan orduda görevlendirilip oraya gönderilmişti. Diğerleri arasında **Luigi Calligaris, Grasso, Vincenzo Riva, Kont Bagliacca** da vardı. Bu isimlere ek olarak, Asâkir-i Mansure-i Muhammedi'nin yetiştirilmesinde ya da sevk ve idaresinde uzman olarak görev alan İtalyanlardan söz ederken Harp Okulu'nun kuruluş ve gelişmesinde Dragoman **Rocco Ansaldo** adında bir İtalyan'ın proje hazırladığı bilgisine de yer vermek gerekmektedir. Öte yandan, 1848 yılında Avrupa'daki ihtilalden

²⁸ Turan 1990, 123; Yıldırım 2008, 236-237; BOA. HR. UHM. 286/29.

²⁹ Turan 1990, 123; Kasap 2011, 59; Yalçınkaya 2021, 147-150.

³⁰ BOA. A. MKT. NZD. 29/ 82.

³¹ BOA. HR. MKT. 50/89

³² Ülman 2006, 32-33.

³³ Yılmaz 2011, 3, 10.

³⁴ Malara 2018, 81; İstanbul'da kurulan İtalyan dernekleri için ayrıca bkz. Pellegrini 2018, 271.

kaçan teğmen **Agostino San Martino di Chiesanova**, Albay **Giordano Orsini** ve Yarbay **Salvatore Medina** da vardı. Albay Giordano Orsini ve Yarbay Salvatore Medina Osmanlı Ordusu'na katıldı ve Müslüman oldu. Türkiye'ye gelen İtalyan mülteciler İtalyan topluluğundan ve Piemonte Sardunya Elçiliği'nden yardım gördü. İtalyanlar arasında İslamiyet'i seçenlere sıklıkla olmasa da rastlanılmaktaydı. 1850 yılında İtalyan **Mazoti** adında bir şahsın eşi ve iki çocuğu ile birlikte Müslümanlığı seçip, bu kişinin Osmanlı askeriyesinde istihdam edildiği bilinmektedir.³⁵

Avrupa'dan gelen subaylar arasında en önemlisi ve en etkili olanı **Giovanni Timoteo Calosso** adında bir İtalyan subayıydı. Calosso, 1820 yılında Avrupa'da mutlak monarşiye karşı yapılan ayaklanmalar patlak verdiğinde devrimcilere katıldı. Devrimci ayaklanmalar bastırıldığında diğerleri gibi o da Piemonte'den ayrılmak zorunda kaldı. Piemonte'den ayrılan politikacı ve askerlerin çoğu İspanya, İngiltere veya Fransa'ya sığınıyorlardı. Sığınmacılardan bazıları da Osmanlı Devleti'ni seçmekteydi. İstanbul ve Kahire sığınmacılar için bu merkezlerden ikisiydi. G. Timoteo Calosso İstanbul'u seçen subaylar arasındaydı. Osmanlı yönetimi en başından itibaren sığınmacılara ilgi göstermiş ve geldiklerinde onları uzmanlıklarına göre görevlendirmişti. Calosso, 1827 yılında süvari sınıfını eğitmeye başladı. II. Mahmud, Calosso'ya askerlerle iyi diyalog kurmasını sağlamak ve "kefereden" talim görmenin yaratabileceği tepkileri önlemek amacıyla "Rüstem Ağa" adını verdi ve daha sonra resmî unvan olarak Talimcibaşılığa atadı. 1828'de II. Mahmud tarafından Hilâl Nişanı ile onurlandırılan Calosso'nun eğittiği süvarilerin 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yer yer başarılı olmaları Calosso'nun itibarını daha da arttırdı ve kendisine Beyoğlu'nda bir ev bağışlandı. 1830'da Hassa Ordusu'nun eğitimine, ardından Timar sipahi ordusunun eğitimine sevk edildi. 1828-1831 yıllarında İstanbul'da yaşayan İtalyanların üç kurucu babasından biri olan Giuseppe Garibaldi'nin Calosso ile yakın ilişki içerisinde olduğu bilinmektedir. Garibaldi Kızıl Gömlekler'in fikirlerini de beraberinde getirmişti. 1830-31 yıllarında patlak veren devrimci ihtilallerin bastırılması sonucu İstanbul'a gelenler de Masonluk ve Carboneria'nın fikirlerini getirdi. Jön Türkler'in ruhsal oluşumunda bu fikirlerin etkisi olacaktı. Calosso 1843'te Torino'ya döndükten sonra da Piemonte Sarayı'nda Osmanlı Sultanı için çalışmış ve Piemonte'deki Osmanlı vatandaşlarının haklarını savunmak, sorunlarını çözmek için çaba göstermişti. Calosso, Bâb-ı Âli ile Piemonte hükümeti arasında arabuluculuk da yapmıştı. Ancak tüm faaliyetleriyle İtalyanlar nezdinde bir övünç kaynağı olmasına rağmen, sultana yakınlığından ötürü maddi olarak kâr sağlamasıyla, eleştirilerin odağında kaldığı da olmuştu.³⁶

2.1.3. Mimarlar

İstanbul'un Batılı şehir yapısına kavuşturulması, şehrin modernleştirilmesi anlayışında İtalyan Fossati kardeşler **Gaspere Trajano Fossati** ve kardeşi **Giuseppe Fossati** Tanzimat döneminde Osmanlı'da ilk görev alan mimarlardı. Gaspere Fossati, 11 Aralık 1836 günü, Çar I. Nikolaos tarafından İstanbul'daki Rus Elçiliği'nin yapımı için görevlendirildi. Gaspere, kardeşi Giuseppe ile beraber Neo-Klasik biçimde tasarlanan Rus Elçiliği binasını 1845 yılında bitirdi ve bina hizmete açıldı. Fossatiler, 1841'de Saint Peter ve Saint Paul Kilisesi'ni inşa etmişlerdi. Bunun yanı sıra, 1841-1843 yılları arasında Eminönü Liman İskelesi Karakolu'nu da inşa etmişlerdi. Ancak 1958'deki depremler sırasında ortadan kaldırılmıştı. Aynı dönemde, Sultan Abdülmecid için 1841'de Bayezid semtinde Bab-ı Seraskerat Hastanesi'nin projesini de yapmışlardı. 1845-1847 yılları arasında Darülfünun Üniversite'sinin inşasında görevlendirilmişlerdi. 13 Mayıs 1847'de Abdülmecid'in isteği üzerine Ayasofya'nın restorasyon çalışmaları ile de görevlendirildiler. Bu restorasyonda Neo-Gotik çalışmışlardı. 1849 yılında bu projedeki başarılarından ötürü Abdülmecid tarafından birer madalyon almışlardı. Restorasyon çalışmaları süresince hazırladığı resimlerin yirmi beş tanesi Abdülmecid'in desteği ile 1852 yılında "Aya Sofia, Constantinople, as Recently Restored by order of H.M the Sultan Abdul Medjid" adı ile albümlenmiş ve Londra'da basılmıştı. 1847'de Galatasaray'daki, Naum Tiyatrosu'nu ve Dolmabahçe Saray Tiyatrosu'nu inşa etmişlerdi. 1846 tarihinde Osmanlı'nın ehemmiyet gösterdiği evrakın muhafazası için uygun şartlarda bir kurum inşaatı talebi üzerine, Hazine-i Evrak Dairesi'nin inşaatı ile

³⁵ Çelik 2008, 104; Stanford J. Shaw, modern reformların başlangıcını 1826 ile başlatmıştır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Shaw 2002, 609-628; Turan 1990, 116, 121-122; Malara 2018, 58; BOA. HR. MKT. 33/81.

³⁶ Turan 1990, 116, 119, 122; Çelik 2008, 105-106; Malara 2018 37-38, 43-44, 52; Solnon 2019, 487; Pellegrini 2018, 259; Baratta 1840, 317, 323-326.

ilgilenmişlerdi. Ancak bugün bu projeden bir iz yoktur. 1847 yılında Reşid Paşa Sahil Sarayı'nın inşasında da görev almışlardı. Ayrıca Beyoğlu'ndaki Hollanda, İspanya ve İran elçilik binaları projeleri de Fossati kardeşler tarafından yapılmıştı. 1855'te Gülhane Telegrafhane-i Amire Binası'nı yapmışlarsa da bu binadan da bugün bir iz yoktur. Daha birçok çalışmaya imza attıkları bilinmektedir.³⁷

Fossati kardeşlerden sonra İstanbul'da büro sahibi olduğu bilinen bir diğer kişi de **Giovanni Battista Barborini**'ydi. İstanbul'da Barborini ilk olarak, Kadıköy'deki, Meryem Ana Katolik Kilisesi'sini Neo-Klasik üslupta yaptı. 1857 Beyoğlu Şişhane Meydanı'nda Neo-Klasik üslupla Beyoğlu Belediye Binası'nı yaptı. 1861'de Tarlabası'ndaki Alman Protestan Kilisesi'nin inşası ile ve 1865 tarihinde Çemberlitaş'ın restorasyonu ile görevliydi. Haydarpaşa Tren İstasyonu'nun projesi ile ilgilendi. 1875'te Beyoğlu'nda Ağa Camii yakınlarında Verdi/Odeon/ Varyete/Fransız Tiyatrosu'nu inşa etti. Fakat bugün bu tiyatrodan iz yoktur. Mimar ayrıca Usûl-ı Mîmari-i Osmani'nin hazırlanmasına katkıda bulunmuş, 1869'da kurulan Kadastro Komisyonu'nda görev almıştı.³⁸

Pietro/Pierre Montani "Montani efendi" olarak İstanbul'da zaman içerisinde tanınmış, Levanten grubunun ve Ermeni mason locası olan *L'Union d'Orient*'in üyesiydi. Osmanlı Devleti'nin 1867'de Paris'te ve 1873'te Viyana'da düzenlediği sergilere katıldı. Usûl-ı Mîmari-i Osmani'nin çalışmalarına katkıda bulunanlar arasındaydı. 1863-1871 yılları arası tamamlanan Çırağan Sarayı'nın ve 1871 tarihli Suriçi Aksaray Meydanı'nda Pertevniyal Valide Sultan Camii'nin dekorasyon ve bezemelerinden sorumlu kişiydi. Camii'de Osmanlı mimarisi ile İtalyan ve Avrupa mimarisi bir arada olduğundan Eklektik/karma üslup olarak yeni bir tarz işlenmişti.³⁹

Giorgio Domenico Stampa İstanbul'a göç eden İtalyan bir ailenin İstanbul doğumlu çocuğuydu. Cağaloğlu'ndaki, İran Elçiliği'ni Neo-klasik üslupla, 1870'te İngiliz elçilik binasını ise Floransa stilinde yapmış ve cephedeki süslemeler İtalyan dekoratör **Luigi Leone** tarafından yapılmıştı. Sarkis Balyan ile oryantalist üsluptaki Beylerbeyi Sarayı'nın yapımında beraber çalışmıştı. 1876'da Neo- Rönesans etkisi altında inşa edilen Tophane'deki İtalyan Hastanesi projesiyle ilgilendi. Sultanhamam'da Mercan Yokuşu'ndaki American Bible House Hanı ve Büyükkada'daki Santa Pasifico Latin Kilisesi de onun projelerindendi. 1873-1882 yılları arasında İtalyan mimar **Giacomo Leoni** ile birlikte Tepebaşı'ndaki Palazzo Corpi/Korpi Konağı'nı yaptı. İstanbul'da bu İtalyan levanten mimara çok değer biçildi ve 1869 yılında Mahmud Paşa'nın başkanlığında kurulan Ebniye Meclisi ve kadastro komisyonuna da üye olarak seçildi.⁴⁰

Guglielmo Semprini'nin İstanbul'a Abdülaziz döneminde geldiği bilinmektedir. İlk projesi, 1870 tarihinde, Beyoğlu İstiklal Caddesi'nde Neo-klasik üslupta yapılan Santa Maria Draperis kilisesi ve hanı projesi olup, 1904'te tamamlandı. Kilisenin girişindeki plakette, Sultan Abdülhamid'e ve Belediye Başkanı Rıdvan Paşa'ya yardımları için teşekkür edilmektedir. **Giulio Mongeri** ile birlikte Saint Antoine Kilisesi ve Apartmanları projesi ile ilgilendi. Semprini'nin en önemli projesi Tepebaşı Meşrutiyet Caddesi'nde 1891'de inşa ettiği Büyük Londra Oteli'yd. Osmanlı başkentini ziyarete gelen yabancı misafirleri ağırlamak için yapıldı. Semprini'nin İstanbul'daki diğer çalışmaları: Tünel'de Alman okulları; Taksim Sıraselviler Caddesi'nde Alman Hastanesi yenileme ve onarımı; Tarabya'da Alman Elçiliği Yazlık Köşkleri ve Tünel'de Almanlar için Alman kulübü/Teutonica Salonu'ydu. Sonrasında, Karaköy Yüksek Kaldırım'da Alman Eşkenaz Sinagogu ve Şişli Bomonti'de İtalyan Salesiani Okulu'nu yaptı. Feriköy Mezarlığı yakınlarında çeşitli dükkânlar, Rus Elçiliği onarımı, Galata'da Avusturya Hastanesi onarımı da onun projelerindendi. Devlet tarafından petrol ve gaz depolarının inşaatı, Kız Kulesi'nin onarımı ve daha birçok proje ile de ilgilendiği tahmin edilmektedir.⁴¹

Giulio Mongeri de birçok İtalyan gibi Avusturya baskısından kaçarak İstanbul'a gelen Levanten bir ailenin çocuğuydu. İstanbul'da tespit edilebilmiş projeleri arasında San Antonio Kilisesi ve Apartmanları, Maçka İtalyan Sefareti, Assicurazini Generali Han, bugün var olmayan Katırcıoğlu Han, Haseki Hastanesi, Nurettin Bey Pavyonu, Karaköy Palas, Maçka Palas, Taksim Cumhuriyet Anıtı

³⁷ Malara 2018, 96-102; Alton 2004, 18- 26; Solnon, 2019, 554, 561; Kadioğlu 2009, 175; Akyıldız, 2012, 145-146; Pellegrini 2018, 288; Fossati 1852.

³⁸ Malara 2018, 105- 111; Alton 2018, 27-30; Solnon 2019, 554.

³⁹ Girardelli 1995, 79; Malara 2018, 102-103; Alton 2004, 32-34; Yazıcı 2003, 47; Tuztaş 2010, 99.

⁴⁰ Malara 2018, 111-115; Alton 2004, 38-40.

⁴¹ Malara 2018, 116-119; Alton 2004, 35-37.; Taş ve Temel, 2020, 355-357.

Kaidesi ve mimarın kendi evi sayılabilir. O da diğer Levantenler gibi o dönemin bir klişesi haline gelen sergiler için proje hazırlamıştı.⁴²

Dedesı İstanbul'a Fransa elçisi H. Sebastiani ile geldiği bilinen mimar **Alessandro Vallauri**'nin babası, Beyoğlu'nda Hristaki Pasajı'nın yanında bir şekerlemeci pastacı dükkâmı işletmişti. Bir sergide Osman Hamdi Bey ile tanışmış ve onun aracılığıyla Neo-Rönesans üsluptaki Sanayi-i Nefise binasını 1882'de yapmıştı. Oryantalist üsluba yakınlığıyla dikkat çeken Tıbbiye Mektebi kaynaklarda onun projesi olarak gösterilmektedir. Hidayet Camii, Afife Paşa Yalısı oryantalist eğilimi yansıttığı yapıları. Duyun-ı Umumiye ve Galata'daki Osmanlı Bankası projelerinde **D'Aranco** ile beraber çalışmıştı. II. Meşrutiyet'e kadar Sanayi-i Nefise'de muallimlik yapmıştı. Osmanlı Bankası ve Arkeoloji Müzesi de en önemli yapıları arasındaydı. D'Aranco ile Tarım ve Orman Bakanlığı, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'yi, kendisi Pera Palas Oteli, Fransız Oteli, Abdülmecid Efendi Köşkü gibi İstanbul'da birçok çalışması vardı. Abdülmecid Efendi Köşkü'nde ise Mağrib, Kuzey Afrika ve Osmanlı karakteristiklerini renk ve süslemelerde kullanmıştı. Eserlerinde ek olarak Beaux- Art ve Art Nouveau gibi yeni üslubu Osmanlı mimarisine eklemiştir.⁴³

Raimondo D'Aranco Tomasso, üniversitelerde öğretim görevlisi olarak çalışırken 1893'te İstanbul'a çağrıldığı ve 1894'te büyük İstanbul depreminde hasar gören cami ve bazı mühim binaların onarımı ile ilgilenmişti. 1900 yılına kadar Neo-Gotik, Neo-Barok, Eklektik tarzı devam ettiren mimar 1900'den sonra Art Nouveau üslubuyla İstanbul'un çehresinde yeni bir sayfa açmıştı. İtalyan Sefarethanesi, Botter Apartmanı onun eseri idi. Camiler, türbe ve mezarlar, yalılar, şahıs evleri ve projeleri, okullar, mektepler, köşkler, yurtlar, hastaneler, çeşmeler, lojmanlar, pavyonlar gibi çok dolu bir proje hayatı vardı. Sultan II. Abdülhamid döneminde sarayın resmi mimarlığını yapmıştı. Mimarın Yıldız yapıları da (Limonluk Köşkü, Arşiv Binası, Çini Fabrikası, Bazar De Charite, Yıldız Sarayı Tiyatrosu, Yaveran Dairesi, Kabul ve Merasim Köşkü, Büyük Mabeyn Genişletme Projesi, Harem binaları ve hamam, Manej ve ahırlar, Teşrifat Nazırı konutu) olduğu gibi birçok eser ona atfedilmektedir. Osmanlı mimari anlayışını da eserlerinde yaşatmaya çalışmıştı.⁴⁴

Bu mimarlar haricinde diğer mimar ve dekoratörler de vardır. Bunlardan bazılarının **Delfo Seminati, Luigi Leono, Perpignani, Emilio Feracci, Alphonse Cingria** olduğu bilinmektedir. Bahsettiğimiz mimarların tamamı Avrupa'da eğitim almış kişilerdi. İstanbul'da doğan ya da İstanbul'a çok genç yaşta yerleşen mimarların ortak bir kader paydasında bulunduğu ifade edilebilmektedir. Avusturya hâkimiyetinin belirsizlik hissi veren siyasi koşulları ve İtalyan Birliği'nden sonraki mevcut ekonomik koşullar onları ve onların dedelerini, babalarını bu göçe mecbur etmek durumunda bırakmıştı. Ayrıca birbirlerini tanıdıkları ve birbirlerinden haberdar olduklarını, 1863 yılında *La Societa Operai Muttuo Soccorco*'nun da bunda bir payı olacağı düşünülmekteydi. 19. yüzyılın ikinci yarısında yazarlar, Pera'nın bir Fransız kenti görünümünde olduğunu, 1855'lerde Peralı gayrimüslim mimarların hayal güçlerini kullanarak yapılara bir İtalyan terası ya da Paris cephesi yaptıklarını bazen de Malta balkonu eklediklerini yazmışlardı. Yine bu dönemde taş binaların büyük bir hızla artış gösterdiği de aşikârdı.⁴⁵

2.1.4. Müzisyenler

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma eğiliminin sıkça görüldüğü bu dönemde devlet, kulağını da müzikal manada Batı'ya çevirmişti. Zira Osmanlı sultanlarının İtalyan müzisyenlere marş besteletme isteği de bu dönemde oldukça revaçtaydı. İtalyan müzisyenlerden olan ve sultanlara mahsus marşlar besteleyen **Giuseppe Donizetti**, meşhur "Don İzzet Paşa" müzisyen bir ailede yetişmiş olması dolayısıyla ilk müzik eğitimini ailesinde almıştı. 1827 yılında Napolyon'un Waterloo yenilgisinden sonra, Piemonte Krallığı ordusunda alay bandosu şefliği görevini yürüttüğü sırada, II. Mahmud tarafından Müzika-i Hümayûn'nun şef ve müzik öğretmeni olarak çalışmak için davet aldı ve İstanbul'a geldi. Donizetti'nin İstanbul'a gelişi Batı müziğinin resmen benimsendiğine işaret ediyordu. Kuşkusuz Giuseppe Donizetti Osmanlı askeri müziğinde önemli bir rol oynamıştı. Donizetti, 1829'da II. Mahmud için Mahmutiye, 1839'da Abdülmecid için Mecidiye marşlarını bestelemiştir. Çalışkanlığı ve hevesi ile bir ay içinde bandoyu, sultana konser verebilecek yetişkinliğe ulaştırmış ve başarılarından dolayı 1831

⁴² Alton 2004 30-32; Pellegrini 2018, 289.; Bornovalı 2016 132.

⁴³ Alton 2004, 41-45; Solnon 2019, 425; Yavuz 1988, 132.

⁴⁴ Alton 2004, 45-57; Solnon 2019, 425, 451, 483; Yavuz 1988, 133.; Taş ve Temel 2020, 349-384.

⁴⁵ Alton 2004, 57-60; Pellegrini 2018, 271; Uzun 2016, 51.

yılında II. Mahmud'dan iftihar nişanı almıştı. 1839'da yılında Sultan Abdülmecid'den Tuğra, 1841'de Miralaylığa yükselen sanatçıya piyade miralaylarına mahsus nişan ile bir adet kılıç ve Paşalık unvanı verildi. 1854 yılında Mecidiye Nişanı ile ödüllendirildi; 1856'da Giuseppe Donizetti'ye bir üst seviye Mecidiye tevdi edildi. 12 Şubat 1856'da İstanbul'da öldü. Abdülmecid kendisi için büyük bir tören düzenlemiş ve törene Müzika-i Hümayûn'u göndermişti. Mezarı, Harbiye'deki Saint Esprit Katolik Kilisesi'nde bulunmaktadır. Çağdaş bir başka İtalyan gözlemcisi onun etkinliğinden söz ederken, "Bir yıl geçmeden ömründe hiç Avrupa müziği dinlememiş olan birçok genç, Donizetti'den ders almaya başlamıştı" diyor.⁴⁶

Callisto Guatelli ilk olarak 1848 yılında İstanbul'a geldi. Beyoğlu'nun meşhur Naum Tiyatrosu'nda kontrbas sanatçısı olarak atandı ve sonrasında tiyatrodaki orkestra şefliği yaptı. Donizetti'nin ölümünden sonra Sultan Abdülmecid tarafından Müzika-i Hümayûn'da yeni "usta-i evvel" sıfatıyla atandı. 1858-1868 yılları arasında Müzika-i Hümayûn'da **Bartolomeo Pisani** adlı bir İtalyan müzik bölümünün başına geçirilmiş olsa da 1868'de tekrar Guatelli atandı ve görevinde 31 yıl -ölünceye kadar- kaldı. 1856'da Sultan Abdülmecid için Mecidiye, 1861'de Sultan Abdülaziz için Aziziye Marşı besteledi. Daha sonra II. Abdülhamid için Rast Marş-ı Alî-î Hamîdî, ve imparatorluğa ithafen Şark Uvertürü, Osmaniye Marşı, Bayram Marşı, Yıldız Marşı ve Şefkat Marşı yaptı.⁴⁷

Angelo Maurizio Gaspare Mariani 1848-1849 yılları arasındaki İstanbul'a geldi ve hemen Naum Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. İstanbul'da Mariani, Rus Büyükelçisi Titoff ile tanıştı. 5 Aralık 1851'e kadar Mariani büyükelçinin himâyesinde Büyükdere'deki Rus Sarayı'nda yaşamıştı. İstanbul'da Avrupalı ve İtalyan tiyatro oyununu ve operayı yönetti. Sultan Abdülmecid'i yüceltici sözlerle bezeli Osmanlıca sözlü *Şarkîyi duâiyye-i hazret-i padişâhi*'yi besteledi. Saray orkestrasını çalıştırmış ve aynı zamanda Naum Tiyatrosu'nda orkestra şefliği görevini yürütmüştü.⁴⁸

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma eğiliminin sıkça görüldüğü bu dönemde devlet, kulağını da müzikal manada Batı'ya çevirmişti. Zira Osmanlı sultanlarının İtalyan müzisyenlere marş besteletme isteği de bu dönemde oldukça revaçtaydı. Bu müzisyenlere ek olarak 1860 yılında Osmanlı Devleti'ne gelen ve orkestra şefliği, viyolonist ve besteci olarak tanınan **Luigi Arditi**, İstanbul'a 1850'li yıllarda geldiği düşünülen **Giuseppe Parisi** ve İstanbul'un müzik çevresinde yer alan aileler **Stravolo**, **Lombardi** ve **Selvelli** bu alanda bilinen simalar arasındadır.⁴⁹

2.1.5. Ressamlar

19. yüzyılda İtalyan ressamardan bazıları saray ressamlığı yapmıştı. 1841 yılında İstanbul'a gelen **Luigi Acquarone**, Serresam-ı Hazret-i Şehriyarî unvanı taşıyan ve saraydan maaş alan ilk yabancı ressam olarak tanınmaktaydı. 20 Mart 1889'da Sanayi-i Nefise Mektebi'ne resim bölümü hocası olarak atanmıştı. Eserleri çok takdir edilmiş ve çalışmaları için Mecidiye Nişanı, Gümüş Liyakat Madalyası, Türk Güzel Sanatlar Madalyası almıştı. II. Abdülhamid döneminde sarayda görevli olan ressamardan biri de **Fausto Zonaro**'ydu. Zonaro, Ertuğrul alayı resmini çok beğenen ve satın alan Abdülhamid'den Mecidiye Nişanı almıştı. Zonaro'nun eserlerinde İstanbul, tasavvuf ve kadın konularına da yer verilmişti. Zonaro, II. Abdülhamid'in gözde ve devrinin son resmî ressamı olmuştu. Şüphesiz, dönemin en önemli ressamlarından. Eserlerinde bulunduğu dönemi yansıtmaktaki maharetiyle empresyonist ressamlar arasında sayılabilecek nadir bir simaydı.⁵⁰ Zonaro, anılarında 31 Mart Vakası hakkında verdiği bilgilerle de önemli bir yere sahiptir.⁵¹

Luigi Rubio 1847'de İstanbul'a geldi. Abdülmecid için bir portre yaptı ve bunun için Abdülmecid tarafından 8 Kasım 1847'de bir Nişan-ı Âli aldı. 1867'de İstanbul'a gelen **Alberto Pasini**'nin Sultan Abdülaziz tarafından Dolmabahçe Sarayı için Girit Savaşı konusu üzerinde çalışmasını istedi. Sultan, Pasini'nin eserlerini çok beğendi. Pasini'nin İstanbul pazarını konu edindiği resimleri de gerek detayları ve gerekse renkleriyle takdire değerdi. 1883-1915 yılları arasında

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Altıntuğ 2010; Malara 2018, 150; Alton 2004, 118, 120; Solnon 2019, 546-547; Çelik 2008, 106; Turan 1990, 125; Pellegrini 2018, 258-259; Baratta 1840, 317.

⁴⁷ Malara 2018, 153-154; Solnon 2019, 547-548; Alton 2004, 121.

⁴⁸ Malara 2018 158; Alton 2004, 123.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Altıntuğ 2010; Alton 2004, 123; Malara 2018, 156; Alimdar 2011, 29.

⁵⁰ Alton 2004, 65, 82-83; Malara 2018, 125; Solnon 2019, 32, 556; Süzen 2018, 168.

⁵¹ Ayrıca bkz. Zonaro 2008.

İstanbul'da yaşayan **Salvatore Valeri** de Osmanlı'da resmî olarak görevlendirilmiş ve Sanayi-i Nefise'de hocalık yapmıştı. Valeri'nin “Şehzade Burhaneddin Efendi” tablosu en meşhur eserlerindendi. Valeri'nin eserlerinde kadın ve insanlar konuları da işlenmişti. Valeri, II. Abdülhamid'in oğulları için hususî olarak dersler verdiği için sultan tarafından ödüllendirilmişti.⁵²

Raffaele Carelli 1839 yılında İstanbul'a geldi. Eserlerinde İstanbul'un tasavvufi boyutunu, manzarasını ve kalabalıklarını konu edindi. **Pietro Lucchini** 1850 yılında İstanbul'a gelmiş ve eserlerinde saray kadınına işlemişti. Işığın iyi kullanışı ve renklerin gerçekliği dikkate değerdir. **Giovanni Renica** 1840'lı yılların başında İstanbul'da bulunmuş ve eserlerinde İstanbul manzaralarına yer vermişti. **Ippolito Caffi** 1842'de İstanbul'a geldi ve İstanbul'u manzarası, insanı, günlük yaşamı ve pazarıyla resmetti. **Carlo Bossoli** 1839 yılında İstanbul'a gelerek başladığı İstanbul konulu eserlerini ilerleyen yıllarda da devam ettirmişti. İstanbul'un manzaraları, sarayları, pazarları ve Osmanlı'nın kadınlarını resmetmekle ilgilendi. 1870'ten sonra İstanbul'a giden ressam **Luigi Querena** da İstanbul manzaralı çizmişti. “Dolmabahçe Sarayı” eseri en bilinen eserlerindendi. 1891'de Sanayi-i Nefise'de mimarlık bölümünde hocalık yapan **Pietro/Philippe Bello**, resimde de kendini geliştirmişti. Bello, eserlerinde İstanbul'un manzaraları ve günlük hayatına yer vermişti. **Amadeo Preziosi**, **Stefano Ussi**, **Leonardo de Mango**, **Giovanni Brindesi** ve daha birçok ressam bu dönemde İstanbul'da yaşamıştı. Öte yandan, Bello ve Mango da Osmanlı Devleti'nde resmî olarak görevlendirilen ressamlardandı. İtalyan ressamların eserlerinde, oryantalist bakış açısı net bir şekilde görülmüştü. Bununla birlikte, Doğu'nun egzotik yönü de resimlerine ustalıkla yansımıştı.⁵³

Sonuç

Osmanlı Devleti ile İtalya arasındaki ikili ilişkiler Osmanlı'nın klasik döneminden itibaren süregelen uzunca bir zaman dilimini kapsamaktadır. Çalışmada, İtalyan millî birliğinin kurulmadığı dönemlerde, İtalya'nın bir parçası olacak olan devletlerle kurulan hususî temaslar tek bir başlık altında toplanmıştır. Burada amaç, İtalyan millî birliğine giden süreçte gerçekleşen ikili ilişkilerin kısaca tarihsel seyrini verip, konuyu Osmanlı'da İtalyan istihdamının hız kazanmasının en önemli sebeplerinden olan İtalya'daki millî birliğin sağlanma sürecine odaklamaktır.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için modernleşme adına ciddi adımların atıldığı, Avrupa etkisinin sıklıkla görüldüğü bir dönemdir. Özellikle askerî alandaki istihdamlarla başlayan Avrupa etkisi, zaman içerisinde modernleşme eğilimlerinin hız kazanmasından ötürü sanat ve estetik alanlarında da sıkça görülmeye başlamıştı. Yeniçeri Ocağı'nın ilga edilmesinden sonra, modernleşmenin ilk meselesi, yeni askerî düzenin nasıl olacağıydı. Avrupalı askerî uzmanların Osmanlı askeriyesinde istihdam edilmesiyle birlikte, yeni ve donanımlı bir modern ordu oluşturulması amaçlanmıştır. Özellikle bu amaçla Osmanlı sultanları tarafından Osmanlı ordusuna yabancı uzmanların istihdam edilmesine yönelik birtakım hareketlere girişilmişti. İstihdam edilen yabancılar arasında, İtalya'dan iltica eden İtalyanlar da vardı. İtalyan istihdamı, zaman içerisinde birçok alanda görülmeye devam etmişti. Askeriyeye yapılan istihdamlarla birlikte Osmanlı'daki tıp hizmetlerinin yetersiz oluşuna dair kanıdan hareketle yabancı hekimler de istihdam edilmişti. Osmanlı Devleti'nin hekimlik hizmetlerinde, diğer milletlerden istihdam edilen yabancılar nazarın Yahudi ve İtalyanların daha ön planda oldukları görülebilecektir. Bu yüzyılda istihdam edilen İtalyan hekimler, uzun yıllar ayakta kalan İtalyan Hastanesi'nde Osmanlı halkına hizmet vermişti. Hastanenin yanı sıra eczane, özel muayenehane gibi hizmet alanları oluşturmuş ve ambulans servisi gibi hizmetlerle sıhhi alanda çeşitli desteklerde bulunmuşlardı. Özellikle bazı dönemlerde zuhur eden hastalıklarla mücadelede Osmanlı Devleti'nin ve halkının yanında bulunmuş, hastalıklara karşı gerekli tedbirlerin alınmasında seferber olmuşlardı. Tıpkı askerî alandaki uzmanlar gibi, sağlık alanında istihdam edilen İtalyanlar da görevlerinde yararlık gösterdiklerinden ötürü sultanlar tarafından Nişan ile şereflendirilmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanların hangi meslekî gruplarda daha aktif olduklarına dair kabataslak bir görüş sunulduğu takdirde, muhtemelen sanatsal alanda çok daha ön planda oldukları konusunda hemfikir olunabilecektir. Sanatın görünürlüğünün yüksek olduğu mimarîde seçkin eserlere imza atan İtalyan mimarlar, İstanbul'un çehresini Batı tarzı mimarî üsluplarla donatmıştı. Bununla

⁵² Malara 2018, 134, 138; Alton 2004, 83, 86-87; Kalaycı 2012 5, 8, 10.

⁵³ Malara 2018, 121-131; Alton 2004, 69, 73, 79 ve diğer ressamların adları için ayrıca bkz. s. 88-108; Kalaycı 2012, 5, 7, 9, 11.

birlikte bazen, bu üslupları Osmanlı mimarî anlayışıyla harmanlayarak karma bir üslup geliştirdikleri de olmuştu. İstanbul'a kazandırılan bu eserler, Osmanlı sultanlarının modernleşme adına Avrupa sanatına olan ilgisinin bir tezahürü olarak nitelendirilebilecekti. Bu ilgi, Batı müziğine olan yaklaşımda da görülebilmşti. II. Mahmud'un, modern bir Osmanlı ordusu için İtalyan bestekâr Donizetti'yi davetinin ardından, Osmanlı'da müzikal anlamda hatırı sayılır bir Avrupa etkisi görülmeye başlamıştı. İtalyan müzisyenler, sultanlar adına marşlar bestelemiş ve zaman içerisinde sultanların kendi adlarına marş besteletmesi gelenek haline gelmişti. Müzisyenler, bu marşları besteledikleri için Nişan almış ve çeşitli şekilde ödüllendirilmişlerdi.

İstanbul'da saray çevresine yakın olan İtalyan sanatçılar, saraya yakın diğer meslekî uzmanlar gibi her zaman için daha şanslı olarak addedilebilecektir. Öte yandan bu yakınlık dolayısıyla birçok imkândan da yararlanabilmişlerdi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin yurtdışında düzenlediği ve o dönem çok revaçta olan sergilere davet edilmeleri buna örnek olarak gösterilebilecektir. Saraya yakın olan ressam da sultanların hususî ressamı olabiliyorken, resmî bir görevlendirmeye hocalık da yapabiliyordu. İtalyan ressamların sarayı hoşnut edecek eserlerinin yanı sıra İstanbul'un manzarasını farklı açılardan ele aldıkları eserleri dönemin yaşantısına da ışık tutmuştur. Ressamların eserlerinde oryantalist bakış açısıyla ele alınan İstanbul, Doğu'nun egzotizmini yansıtmaya açısından da dikkate değerdi. İtalyan mimarlar, müzisyenler ve ressamların da saray ve sarayın dışında kalan etkinlikleri, estetik yargılarını yansıtmaya biçimleri Osmanlı sultanları tarafından dikkatle takip edilmiş ve gerektiğinde, yapmış oldukları eserler takdir edilmişti. Sultanların sanata olan ilgisi yüzyıl boyunca devamlılığını korumuştur. 1854'ten sonra dış istikrazı kerelerce yaşayan sultanların, ekonomik açıdan sıkıntılı süreçler geçirilen dönemlerde dahi sanat ve estetikten taviz vermemeleri de dikkate değerdi.

İstihdam edilen İtalyanlar arasında, görevlerinde başarı gösterenler, sultanlardan takdir görür ve sultanların ikramlarına mazhar olurdu. Ancak, "kefereden" olana bu denli hürmetin ciddi sorunlar oluşturabileceğine dair endişelerden ötürü, yabancı uzmanlara bazen Müslümanların kullandığı isimlerle de hitap edildiği olurdu. Bununla birlikte şahsî istek ve arzularıyla Müslüman olanlar da yok değildi. Esasen bu durum Osmanlı'da yabancı istihdamına karşı bakışın önemli bir yönünü gözler önüne sermişti. Öte yandan, yabancı istihdamına karşı eleştirel bakışın bütünüyle hatalı olduğunu söylemek de doğru olmayacaktı. Zira Masonluk ve Carboneria örgütlerinin Türk entelijansiyasının fikrî oluşumunda önemli etkiler bıraktığı da anlatılarda yer bulmuştu. Dönemin dikkat çeken bir yanı da Osmanlı sultanlarının iltica eden sanatçılara, entelektüellere kapılarını açması ve onların kültürüyle, üsluplarıyla hiçbir çekince gütmeksizin alakadar olmasıydı. Daha da açık bir yorumda bulunmak gerekirse, sultanlar onların fikirleriyle devletin kurumlarındaki yapılandırmaları dahi şekillendirebilmişti.

Çalışma, Osmanlı Devleti'nde istihdam edilen İtalyanları hekimler, askerî uzmanlar, mimarlar, müzisyenler ve ressamlarla sınırlandırmış olup, bu meslekleri icra eden İtalyanların tamamından bahsedildiğini iddia etmemektedir. Bununla birlikte, ekseriyetle daha fazla göz önünde bulunan İtalyanları konu edinmiştir. Bahsi geçen İtalyanların yapmış oldukları hizmetler ve faaliyetlerden kısaca bahsetmekle iktifa edilmiştir. Zira her biri için uzun uzadıya bir tanıtım yapılması çok daha kapsamlı bir eserin teşekkülünü ortaya çıkarabilecektir. İtalyanların Osmanlı Devleti'ndeki istihdam nedenleri, icra ettikleri meslekler ve bıraktıkları izlere bakıldığında, daha kapsamlı ve hacimli bir araştırmanın yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

BOA. A. MKT. NZD. 29/ 82.

BOA. C. SH. 8/377 ve 9/440.

BOA. HAT. 1415/57809.

BOA. HR. MKT. 33/81, 50/89 ve 784/84.

BOA, HR. SYS. 2937/ 42.

BOA. HR. UHM. 286/29.

BOA. TS. MA. e. 537/29.

B. Diğer Kaynaklar

Agoston, G., "Austrian Foreign Policy and the Ottomans in the 19th Century", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009), 63-64.

Alimdar, S., XIX. Yüzyıldan İtibaren Osmanlı Devleti'nde Batı Müziğinin Benimsenmesi ve Toplumsal Sonuçları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Akyıldız, A., Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme, İstanbul: İletişim Yayınları. 2012.

Altıntuğ, O., Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Avrupalı Müzisyenlerin Padişahlara İthafen Yazdıkları Marşlar, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak 2010.

Alton, O. E., XIX. Yüzyılda İtalyanların İstanbul'da Sanata Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.

Amicis, E. de, İstanbul (1874), çev. Beynun Akyavaş, Ankara: TTK. 1993.

Artvinli, F., "Osmanlı Devleti'nde Adli Psikiyatri: Dr. Luigi Mongeri'nin Raporları, Tespitleri ve Bir Vaka Örneği", *Kebikeç*, 47, (2019), 233-268.

Baratta, A., *Constantinopoli*, Torino: Stabilimento Tipografico di Alessandro Fontana. 1840.

Bordignon, M., Forces of Liberalism and Conservatism in the Nineteenth Century: a Comparative Study on the Italian Peninsula and the Ottoman Empire, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

Bornovalı, S., "Bir İtalyan Mimarın İlk Ankara Ziyareti: Giulio Mongeri", *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/2 (2016), 131-157.

Çelik, Y., "Asâkir-i Mansûre Ordusu'nda Talim Sisteminin Değişmesi ve Avrupalı Uzmanların Rolü (1826-1839)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 19, (2008), 87-118.

Fossati, C. G., Aya Sofia Constantinople, As Recently Restored By Order of H. M. The Sultan Abdul Medjid, London: Lovis Haghe, Colnaghi & co. 1852.

Gallotta, A., "Ceneviz", *DİA*, 7, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (1993), 363-365.

Girardelli, P., "Pietro Montani e il concetto di "stile ottomano" nella seconda metà dell' Ottocento", *Facolta di Architettura dell' Università Mimar Sinan*, (1995), 79-86.

Kadioğlu, S., "Darülfünun", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009), 175-177.

Kalaycı, S., "İtalyan Gezinlerin Resimlerindeki Osmanlı", *Akademik Bakış Dergisi*, 30 (2012), 1-17.

Kasap, S., Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı (1839-1876), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

Kazgan, H., Galata Bankerleri, C. I, Ankara: Orion Yayınevi. 2005.

Ricci, G., Türk Saplantısı Yeniçağ Avrupa'sında Korku, Nefret ve Sevgi, çev. Kemal Atakay, İstanbul: Kitap Yayınevi. 2005.

Malara, C. E., Tanzimat Reformları ve İtalyanlar (1838-1876), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

Marmara, R., Pangaltı (Pancaldi)- 19. Yüzyılın Levanten Semti Quartier Levantin Du 19. Siecle, İstanbul: Şişli Belediyesi Yayınları. 2000.

Pedanı, M. P., "Bailo", *Enc of the Ottoman Empire*, ed. Gabor Agoston and Bruce Masters, (2009) 72-73.

- Pedanı, M. P., “Venedik”, *DİA*, 43, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları (2013a), 44-47.
- Pedanı, M. P., “Venedik’ten Bir Parça”, *Hilâl Studi Turchi e Ottomani*, C. 3, Venezia (2013b), 19-34.
- Pellegrini, C., İtalyanların Gözüyle Türkler ve İstanbul Halk Kültürü, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Shaw, S. J., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri”, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler* 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. (2002), 609-628.
- Solnon, J. F., *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2019.
- Süzen, H. N., “Fausto Zonaro’nun Fırçasından Şehr-i İstanbul”, *Sosyal Bilimler Gelişim Dergisi*, 3(9), (2018), 157-169.
- Şakiroğlu, M. H., “Sardinya”, *DİA*, 36, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, (2009), 134.
- Taş, Ş. P., ve Temel R., “Giulio Mongeri’nin Erken Cumhuriyet Dönemi Yapısı Eskişehir Ziraat Bankası’nın Kültürel Miras Yöntemi Kapsamında İncelenmesi”, *Art-Sanat Dergisi*, 14, (2020), 349-384.
- Turan, Ş., “II. Mahmud’un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı”, Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul (1990), 113-125.
- Tuztaşı, U., “İdeal Osmanlı Üslubu Arayışında Üç Mimar: Montani Efendi, Kemâlettin Bey ve Vedat Bey”, *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2010), 98-107.
- Uzun, S., *Batılı Seyyahlara Göre II. Mahmud ve Abdülmecid Dönemlerinde İstanbul’da Gayrimüslimler*, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2016.
- Ülman, Y. I., “Osmanlı Devrinin Kadın Doğum Hekimlerinden Dr. A. Vuccino (1829-1893)”, *Hastane*, 42 (2006), 32-33.
- Yalçınkaya, M. A., “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Hizmetindeki Avrupalıların İstihdamı ve Tedarik Kanalları (1718-1800)”, XVI. Türk Tarih Kongresi, 20-24 Eylül 2010, Ankara, Kongreye Sunan Bildiriler, 4-2, (2015), 649-667.
- Yalçınkaya, M. A., “Lale Devrinden Tanzimat’a Osmanlı Hizmetindeki Avrupalı Uzmanlar ve Karşılaşılan Sorunlar (1718-1839)”, ed. Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesi Reform Çağında Çözüm Arayışları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, (2019). 79-129.
- Yalçınkaya, M. A., “Nizam-ı Cedid’den Meşrutiyet’e Kültür ve Sağlık Alanlarında İstihdam Edilen Avrupalılar (1792-1876)”, *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar*, ed. Murat Hanılçe-Yunus Emre Tekinsoy, İstanbul: Selenge Yayınları, (2020). 113-104.
- Yalçınkaya, M. A., “Yenileşme Dönemi Osmanlı Sağlık Kurumlarında Avrupalıların İstihdamları ve Salgınlarla Mücadeledeki Roller (1826-1909)”, *Zamanın İzleri: Salgın*, (2021), 144-163.
- Yalçınkaya, M. A., “Osmanlı Devleti’nin Modernleşme Sürecinde Avrupalıların İstihdam Edilmesi (1774-1807)”, *Erken Klasik Dönemden XVIII. Yüzyıl Sonuna Kadar Osmanlılar ve Avrupa: Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. Seyfi Kenan, İstanbul: İSAM, (2010), 421-448.
- Yavuz, Y., “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Sağlık Kuruluşları”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8/2, (1988), 123-142.
- Yazıcı, N., “Bilinmeyen Yönleriyle Mimar Montani Efendi”, *Arkitekt*, 495, (2003), 42-47.
- Yıldırım, N., “Dersaadet İtalyan Hastanesi”, İstanbul’daki İtalyan Hastanesi, ed. Burçak Evren, (2008), 234-243.
- Yılmaz, Ö., “1864 Kafkas Göçü’nde Trabzon’da Yaşanan Sorunlara Bir Örnek: Dr. Barozzi- Yaver Efendi Çatışması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4/5 (2011), 1-31.

Tütüneken, G.M., 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde İstihdam Edilen İtalyanlar 60

Zonaro, F., Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl: Fausto Zonaro'nun Hatıraları ve Eserleri, çev. Turan Alptekin, Romano Lotto, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncılık. 2008.